

1. ÚVOD

Pavel Vařeka

Jedním z výrazných rysů vývoje archeologie posledních desetiletí je posouvání horní hranice časového rámce zájmu této vědní disciplíny, která se nyní svými výzkumy již dotýká současnosti. Po rychlém prosazení archeologie mladšího středověku (13.-15. století) po druhé světové válce se začala záhy formovat archeologie novověku (z početné přehledové literatury např. *Crossley 1990; Gaimster - Gilchrist 2003; Hall - Silliman 2006; Hicks - Beaudry 2006; Little 2007; Majewski - Gaimster 2011; Schuyler 1978*) a archeologie počátků a rozvoje průmyslu, tedy industriální archeologie (např. *Buchanan 1972; Butt 1967; Butt - Donnachie 1979; Cassela - Symonds 2005; Palmer - Neaverson 1998*), realizující v různých částech světa výzkumy zaměřené na 16.-19. století.

Logickým pokračováním se stal archeologický zájem o nejnovější období naší minulosti, tedy o 20. století a současnost (srov. *Buchli - Lucas 2001; Graves-Brown 2000; Harrison - Schofield 2010*). Kořeny takto orientovaných výzkumů nacházíme jak v *nové* či *procesuální archeologii* 70. a 80. let, tak i v *postprocesuální* archeologii prosazující se od 80. let 20. století. Vedle rozvoje etnoarcheologického výzkumu soudobých komunit na různých světadílech, jehož cílem však bylo generovat modely pro studium populací dávné minulosti (např. *Binford 1978; Gould 1980; Cribb 1991; David - Cramer 2001*), se v rámci procesuální archeologie objevují na konci 70. a na počátku 80. let první práce zaměřené na hmotnou kulturu moderní doby (*Gould - Shiffer 1981; Rathje 1979*). Oproti procesuální archeologii se vymezující postprocesualisté demonstrují již v 80. letech svoje odlišné přístupy na příkladech provokativních studií věnovaných moderním artefaktům a jejich významům

(např. *Hodder 1987; Shanks - Tilley 1987*). Od 90. let a zejména pak po roce 2000, pozorujeme mimořádný rozvoj studia široce se rozevírajícího vějíře archeologicky zkoumaných témat moderní doby, která dnes zahrnují městské a industriální prostředí (např. *Buchli 1999; Finn 2001; Graves-Brown 2007b; Hall 2006; Harrison 2009; Holtorf 2008; Stratton - Trinder 2000; Symonds 2004*), moderní kulturní krajinu (např. *Penrose et al. 2007*), trávení volného času a zábavu (např. *Brodie - Winter 2007; Hall 2005; Urry 2008; Vařeka - Symonds 2011*) nebo moderní technologie a artefakty (např. *Bailey - Newland - Nilsson - Schofield 2009; Bijker 1995; Du Gay - Hall - Jones - Mackay - Negus 1997; Graves - Brown 2007a; Shiffer 1991*). Velká pozornost je v posledních dvaceti letech zejm. v Evropě věnována archeologii konfliktů 20. století (*Forbes - Page - Pérez 2009; Schofield 2005; 2009; Schofield - Johnson - Beck 2002; Schofield - Klausmeier - Purbrick 2006*). Výzkumy se zaměřují na první světovou válku (např. *Brown - Osgood 2009; Laffin 1993; Robertson - Kenyon 2008; Roelens - Bril 2006; Saunders 2003; 2004; 2007*), španělskou občanskou válku (*González-Ruibal 2007; 2009; 2012; Ramón - Escandell 2009*), druhou světovou válku (např. *Dobison 2001; Dobison - Lake - Schofield 1997; McLachlan 2007; Passmore - Harrison 2008*), ale také na studenou válku nedávné minulosti (např. *Beck 2002; Burström 2009; Fowler 2008; 2010; Klausmeier - Schmidt 2004; Whorton 2002*). Od 90. let se archeologie stále častěji zapojuje do forenzních výzkumů (k forenzní archeologii srov. *Hunter - Cox 2005; Hunter - Roberts - Martin 1996*) a přispívá svými metodami k vyšetřování zločinů válek, totalit, diktatur a k odhalování genocid (obecně *Ferlini 2007; Sterenberg 2008*; dále např. *Funari - Zarančin 2006; Glosek 1996; Jarvis 2002; Kola 2000; Kola - Sziling 2011; Nenutil - Rak 2011; Zarančin - Funari 2008*). Nově je archeologie zapojována také do dokumentace a analýz důsledků přírodních katastrof (hurikán Katrina; *Bagwell 2009; Dawdy 2006*). Stručný přehled nemůže postihnout celou šíři přístupů a témat, ukazuje však, že se archeologie moderní doby bezesporu řadí k nejdynamičtěji se rozvíjejícím součástem archeologie v celosvětovém kontextu. Výzkumy zaměřené na nedávnou minulost a současnost zároveň s velkou naléhavostí konfrontují archeologii se základními otázkami smyslu, poslání a možností této disciplíny.

V České republice představuje 19.-20. (21.) století poslední období, kterému není archeologickým bádáním dosud věnována soustavná pozornost projevující se např. pořádáním pravidelných konferencí či seminářů, vydáváním specializovaného periodika, sborníků či jinými početnějšími publikacemi. Tuto mezeru se pokouší zaplnit nově se rozvíjející specializace, kterou nazýváme *archeologií modernity* (srov. též *Neustupný, zde*). Spodní časovou hranici vymezujeme přelomem 18./19. století, kdy se uskutečnila řada hlubokých politických, společenských a ekonomických změn, které v českých zemích otevřely cestu k moderní

společnosti.¹ Horní hranicí je současnost, která se posouvá vpřed společně s našimi životy. Právě zkoumání materiálního svědectví nejmladší minulosti, která je součástí naší paměti, je někdy vymezováno jako *archeologie současnosti*.² Zrychlující se tempo technologických změn poslední doby akceleruje prožívaný čas a odpovídajícím způsobem tak dochází ke zkracování etap minulosti projevujících se v moderní artefaktuální kultuře.³

V českých zemích se stávaly památky 19. a 20. století běžněji předmětem odkryvu v souvislosti s rozvojem záchranných a předstihových výzkumů zejm. od 70. let 20. století, a to především na lokalitách osídlených či jinak využívaných do současnosti či do doby nedávné. Dnes se již dokumentace nejmladších archeologických situací stává standardem, jak o tom svědčí některé příspěvky v tomto svazku, které vycházejí z předstihových a záchranných terénních akcí. Cílené zkoumání nemovitých i movitých artefaktů 19. a 20. století z archeologické perspektivy se však v České republice začalo rozvíjet až po roce 2000. Na plzeňské katedře archeologie, založené v roce 1998, byly v rámci semináře středověku a novověku vedeného editorem tohoto svazku zadávány kvalifikační práce zaměřené na problematiku moderní doby a současnosti, a to s poměrně širokým tematickým záběrem od industriální archeologie, přes problematiku osídlení zaniklého po roce 1945, hřbitovů a pohřbívání v nedávné době až po archeologii konfliktů a totalit 20. století.⁴

1) Chronologicky tak navazuje na postmedievální archeologii, která je v českých zemích vymezena přelomem 15./16. - koncem 18. století (*Smetánka - Žegklitz 1990, 18*).

2) Na rozdíl od uzavřených epoch, jako je např. neolit, je období zkoumané „*Contemporary Archaeology*“ chápáno jako posouvající se interval minulosti, kterou prožila naše generace a nejbližší předchozí, příp. následující generace. „Starší“ minulost je taková, kam nesáhá paměť žijících lidí (*Harrison - Schofield 2010, 4-5*). Jako historické období vymezující archeologii současnosti vůči historické archeologii je někdy chápána první světová válka, která zahájila „supermoderní dobu“. „*Archaeology of Supermodernity*“ se v tomto pojetí zabývá věkem, který se mj. vyznačuje dříve nepředstavitelnou „superdestrukcí“ věcí a lidí, která formovala traumatizující dědictví 20. století (*González-Ruibal 2008, 247-248*).

3) Nejmladší generací je jako „pravěk“ vnímána nepříliš vzdálená doba před nástupem komunikačních technologií, reprezentovaných mobilními telefony, internetem nebo facebookem, které se staly samozřejmou součástí dnešního života. Stejně tak jsou dnešní studenti chápáni jako prostředky archaické akademické práce předměty jako psací stroj, listková bibliografická kartotéka, pauzák, tuš a propisot, fotografické negativy, magnetofonový pásek a obávám se, že se do této kategorie pomalu začínají řadit také publikace vytištěné na papíře.

4) Z publikovaných prací nebo jejich částí srov. *Anderle 2010; Funk 2010; Galusová 2007; 2010; Galusová - Funk 2011; Hartmanová 2005; Nenutil - Rak 2011; 2008; 2010; Rak 2011; Rak - Vladař 2010; Vařeka - Balý - Funk - Galusová 2008*. Přehled všech kvalifikačních prací zaměřených na archeologii modernity srov. Vařeka, zde.

Současně byly v rámci výzkumných projektů zaměřených na středověké a novověké osídlení sledovány také nejmladší vrstvy sídelních a dalších aktivit v krajině, a to až do současnosti. Vedle toho je v posledních letech rozvíjen na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze pod vedením V. Matouška výzkum zaměřený na vývoj krajiny doby průmyslové revoluce, ale také na další témata spojená s 19. – 1. polovinou 20. století, který propojuje archeologický, antropologický a historicko-geografický přístup (přehledně *Matoušek - Blažková, zde; Matoušek 2010*).

Předkládaný svazek obsahuje část příspěvků prezentovaných 1. prosince 2011 na prvním semináři „*Archeologie modernity*“ v České republice, pořádaném v Plzni v rámci projektu „*Inovace výuky historických věd s důrazem na mezioborový přístup a interkulturní dialog*“ (Operační program Vzdělávání pro konkurenceschopnost, CZ.1.07/2.2.00/15.0390) katedrou archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity. Příspěvky zahrnují širokou škálu témat i metod aplikovaných při archeologických výzkumech zaměřených na 19. a 20. století. Zároveň odrážejí formování této nové specializace, v níž se prolínají různé přístupy odpovídající dnešní české archeologii. Vedle teoretické studie, metodicky zaměřených příspěvků a přehledů bádání v rámci užších tematických celků, jsou zařazeny kapitoly věnované novým terénním výzkumům realizovaným v rámci rozsáhlejších projektů, ale také záchraným odkryvům ohrožených lokalit z 19. a 20. století.

Teoretický rámec archeologie modernity nabízí *E. Neústupný*, který zdůrazňuje nezbytnost vytvoření teorie moderních artefaktů. Kromě výzkumů zaměřených na statické artefakty, které prošly zánikovou transformací, a jejichž přístupy a metoda se nemusí výrazně odlišovat od archeologie starších období, nám modernita nabízí zkoumání artefaktů s pozorovatelnou dynamikou, které může směřovat k formulování obecné teorie artefaktů. *T. Blažková* a *V. Matoušek* podávají přehled bádání o industriální archeologii v našem prostředí a poukazují na značnou šíři zapojených disciplín. Dva příspěvky jsou věnovány problematice vesnických sídel zaniklých po roce 1945. *L. Funk* se zamýšlí nad pojmem zaniklá ves v kontextu moderní doby a vymezuje základní procesy a faktory, které vedly k pustnutí sídel a výrazné redukci sídelní sítě některých oblastí českých zemí ve 2. polovině 20. století. *M. Bureš* se zaměřil na studium archeologických transformací stavebního prostředí pustých vsí na území Novohradských hor a Novohradského podhůří v období 1945–2011. Výsledky záchraného výzkumu vápenné pece ve Svinné na Šumavě z 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století prezentuje *M. Valdmannová*. Hospodářský dvůr Ráj, zaniklý počátkem 19. století na Blovicu a jeho širší sídelní kontext, je předmětem příspěvku *L. Holaty*, který zároveň ukazuje možnosti nedestruktivního výzkumu reliktních objektů z nejnovějšího období v zalesněném prostředí. Příkladem výpovědi terénních situací a movitých artefaktů z nejmladších vývojových fází Pražského hradu je záchraný

výzkum prostoru pod Prašným mostem, jehož výsledky podává *G. Blažková*. Nejstarší moderní komunikace v českých zemích, koněspřežná dráha z Českých Budějovic do Lince z 1. poloviny 19. století, se stala v posledních letech předmětem několika záchranných akcí, které vyhodnocují *O. Chvojka* a *P. Menšík*. Výsledky výzkumů umožnily detailní rekonstrukci jednotlivých částí dráhy a aktivit s ní spojených. Funerální archeologie je zastoupena příspěvkem *K. Farkašové, J. Hložka* a *P. Menšíka*, kteří se zaměřili na dokumentaci hrobů z 19. - 1. poloviny 20. století na zrušeném hřbitově v Rokycanech u kostela Nejsvětější Trojice, včetně hrobky významné průmyslnické rodiny Fitzů. Úvod do problematiky archeologie konfliktů 20. století nabízí *M. Rak*, který zároveň shrnuje dosavadní výsledky výzkumů českých lokalit. Archeologický výzkum pozůstatků trampských aktivit v údolí Otročínského potoka u Stříbra, doplněný dalšími prameny, zachytil uspořádání, funkce a vývoj komponent trampské osady od poloviny 60. let 20. století do současnosti (*P. Vařeka* a *J. Symonds*). Svazek uzavírá přehled kvalifikačních prací zaměřených na archeologii moderní doby, které byly obhájeny na katedře archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity (*P. Vařeka*) a práce věnované široce pojaté industriální archeologii na Fakultě Humanitních studií Univerzity Karlovy (*V. Matoušek - T. Blažková*).